

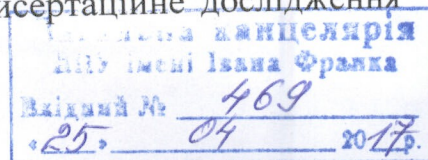
ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Афанасьєва Дмитра Миколайовича на тему «Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі Закарпатської області)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Ступінь актуальності обраної теми обумовлюється потребою концептуалізації новітніх підходів до визначення місця, ролі, специфіки Інтернет-спільнот в життєдіяльності сучасного українського суспільства. Проблеми, які породжені впровадженням Інтернету в соціальні взаємодії і відносини, мають соціальне підґрунтя і в цьому контексті представляють інтерес для соціологічного вивчення. Соціальний потенціал Інтернет-спільнот до кінця не визначений, хоча науковцями усвідомлюється важливість його вимірювання й застосування. Визначення соціальних механізмів взаємодії реальних і віртуальних соціальних груп і спільнот, артикуляції їхніх інтересів дозволить задіяти Інтернет-простір, мережеві комунікації для вирішення актуальних соціальних проблем, у тому числі на регіональному рівні. Через Інтернет-спільноти локальне може піднятися до рівня регіонального і навіть глобального, про що є чимало свідчень з соціальних практик сучасного українського суспільства. Хоча Україна за рівнем включеності її громадян до Інтернет-простору все ще поступається багатьом розвиненим країнам світу, число учасників віртуальних взаємодій постійно зростає. Так само практично затребуваним стає соціальний потенціал Інтернет-спільнот в процесі модернізації українського суспільства та окремих його сфер, адже світ рухається у бік віртуалізації соціальних взаємодій, що стало глобальним трендом. Інтернет стає дуже важливим інструментом у створенні і зміцненні соціального капіталу в українському суспільстві. Технології Інтернету нестримно видозмінюють як соціальні комунікації, включаючи їх об'єм, так і тактики та поведінкові стратегії включених до Мережі індивідів і груп.

У соціологічній традиції утвердились чотири методологічні підходи до аналізу Інтернет-спільнот: феноменологічний, соціально-психологічний, мережевий підходи та теорія соціального капіталу. В той же час наукове опрацювання теми формування, розвитку, реалізації можливостей Інтернет-спільнот недостатнє для того, щоб пояснювати і прогнозувати їх поведінку, уникати соціальної напруженості, що виникає на перетині реальних і віртуальних колективних дій в тих чи інших соціальних практиках. Внаслідок потреб управлінської практики в науково обґрунтованих діагностичних технологіях інтеграції Інтернет-спільнот до участі у вирішенні суспільних проблем стає нагальним обґрунтування концептуальних засад визначення соціального потенціалу Інтернет-спільнот, що сприятиме прогнозованості розвитку і зниженню негативних наслідків можливих ризиків.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Міждисциплінарність у вивченні Інтернет-спільнот спричинила певний теоретичний хаос, невизначеність багатьох положень, понять, їхнє неоднозначне трактування. Дисертаційне дослідження

значною мірою базується на положеннях соціології інтернету, яка розвивається останніми роками і має чимало прогалин теоретико-методологічного і методичного характеру. Враховуючи це, дисертант обмежив коло своїх інтересів теорією Інтернет-спільнот, усвідомлюючи, що поява цих спільнот викликає необхідність аналізу та інтерпретації спільнот взагалі у науковому (в тому числі соціологічному) дискурсі. І це йому вдалося. Інтернет-спільноти в комунікативному просторі сучасного суспільства зайняли особливе місце і стали об'єктом наукового вивчення. Адже Інтернет швидко перетворюється на стандартний канал, а вірніше середовище, де реалізуються найрізноманітніші типи соціальних комунікацій – віртуальне навчання (освітні), віртуальний аутсорсинг, банкінг, брендування (економічні й соціальні), функціонують ЗМІ, які перетворюються в конвергентні медіа, приходить онлайнове голосування або збір грошових коштів для підтримки політичних рухів, партій та кампаній (політичні) тощо.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається тим, що до теперішнього часу у вітчизняній соціології комплексно не досліджувався процес формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот. Д. М. Афанасьєв досить чітко сформулював мету і задачі свого дослідження, показав, як формується соціальний потенціал Інтернет-спільнот на прикладі репрезентації в Інтернет-просторі соціальних проблем громад і громадян Закарпаття. Це дозволило науковій положення формувати і апробувати на конкретних повсякденних практиках реального територіального утворення, яким є Закарпатська область. Дисертант показав, що Інтернет-спільноти в інформаційному суспільстві стають реальними акторами. Соціальний потенціал цих спільнот та його реалізація на основі відповідної ресурсної бази здатні впливати на соціальні практики регіону.

У дисертації тема формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот розкрита через такі концепти, як спільнота, Інтернет-спільнота, соціальний потенціал, соціальний капітал, соціальні ресурси. Кожен із зазначених концептів неоднозначно трактується науковцями, однак дисертант вдало сформулював їх для цілей свого дослідження і вони «запрацювали» як в теоретичному аналізі проблеми, так і в емпіричній частині дисертації. Це дозволяє стверджувати, що соціологічна наука збагатилася новим концептом, яким виступає соціальний потенціал Інтернет-спільнот. Достатньо обґрунтованою є запропонована дисертантом система оцінювання сформованості соціального потенціалу Інтернет-спільнот і схема етапів формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот. Це було апробовано в авторському дослідницькому проекті і може бути рекомендовано до широкого застосування.

Завдяки використанню і критичного переосмислення широкого кола наукових джерел з означеної тематики, аналізу емпіричних даних і використанню низки методів (різні види аналізу, синтез, класифікації тощо) дисертант *отримав нові науково обґрунтовані результати*: уточнив концептуальні засади соціологічного вивчення соціального потенціалу Інтернет-спільнот; показав, що процес формування соціального потенціалу

Інтернет-спільнот має стадійний характер і кожна стадія включає певні послідовні етапи; запропонував індикатори рівня сформованості соціального потенціалу Інтернет-спільнот; виявив й описав особливості і бар'єри на шляху реалізації соціального потенціалу Інтернет-спільнот на регіональному рівні. Такий підхід враховує особливості включення індивідів у процес віртуальних взаємодій і базується на сучасних уявленнях про дослідження Інтернет-середовища.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків; воно оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу автора до розкриття актуальної теми.

У першому розділі дисертації розкрито теоретико-методологічні підходи до соціологічного аналізу Інтернет-спільнот. Дисертант продемонстрував вміння проводити аналіз складної міждисциплінарної проблеми. Зважаючи на те, що дослідницькі підходи до трактування соціальних спільнот досить різноманітні, він зосередив увагу на визначенні специфіки Інтернет-спільнот і показав, що вони відрізняються від інших структур способом інтеграції (мета), рівнем структуризації та перспективами трансформації. Варто погодитися з висновком автора про те, що «типологія сучасних Інтернет-спільнот, крім технологічної основи утворення, включає характеристики соціальної і професійно орієнтованої класифікації, що свідчить про те, що мережеві спільноти Інтернету – це утворення не стільки технологічні, скільки соціальні» (с. 73). Та дисертант іде далі і пропонує власну типологію Інтернет-спільнот за способом формування та реалізації соціального потенціалу спільноти. Цим самим він робить внесок у становлення нового напрямку досліджень – соціології Інтернет-спільнот.

Другий розділ – «Особливості формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот» – розкриває авторське бачення того, як відбувається активізація соціального потенціалу через соціальну діяльність суб'єкта, який прагне задовольнити індивідуальні та/або групові потреби; як ресурси соціального потенціалу особистості стають «цеглинками», які формують соціальний потенціал спільноти; чому колективна дія стає сутнісною характеристикою і, одночасно, емерджентною властивістю соціального потенціалу Інтернет-спільнот. Автор обґрунтовано доводить, що систему оцінки соціального потенціалу Інтернет-спільнот формують такі індикатори як: рівень довіри, характер соціальної взаємодії та сформовані компетенції. Авторське бачення вимірювання соціального потенціалу Інтернет-спільнот є унікальним, самостійним і достатньо обґрунтованим. Його концептуальні й інструментальні розробки можуть бути застосовані при проведенні емпіричних соціологічних досліджень поведінкових стратегій Інтернет-спільнот.

У третьому розділі дисертант розкриває шляхи реалізації соціального потенціалу Інтернет-спільнот на прикладі Закарпатської області. Власне цей розділ є ключовим, він логічно завершує дисертаційне дослідження. У цьому розділі розкрито соціальний потенціал Інтернет-спільнот з точки зору його емпіричного вивчення (с. 125-140), виявлено специфіку вимірювання

соціального потенціалу Інтернет-спільнот на регіональному рівні (с. 141-150), окреслено перспективи формування та реалізації потенціалу Інтернет-спільнот (с. 161-174). Можна стверджувати, що автором отримано на основі аналізу найбільш поширених стратегій досліджень соціального потенціалу Інтернет-спільнот нове знання, базуючись на якому соціологи можуть досліджувати поведінку цих спільнот, включеність індивідів в соціальні мережі на регіональному рівні при вирішенні актуальних проблем регіону. Це збагачує сучасні управлінські практики, що робить суттєвим внесок автора даної дисертації в розбудову не тільки соціології інтернету, а й соціології управління.

Тема даного дисертаційного дослідження має зв'язок з державною науковою програмою, яку автор розробляв спільно з науковцями Ужгородського національного університету «Закарпаття в системі соціальних трансформацій України» (номер державної реєстрації 0110U000768). Тематика дисертації розкриває новітній тренд соціальних трансформацій українського суспільства – актуалізацію ролі Інтернет-спільнот у суспільних перетвореннях.

Рекомендації по використанню результатів дисертаційного дослідження. Слід відмітити важливість для науки й народного господарства одержаних автором дисертації результатів, а також рекомендацій щодо їхнього використання. Проведене автором обґрунтування ролі соціального потенціалу Інтернет-спільнот в соціальному розвитку Закарпаття сприятиме процесу активізації включення цих спільнот у вирішення актуальних соціальних проблем, у тому числі регіональних. Результати дослідження можуть бути використані також в практиці державного управління та місцевого самоврядування при розробці та реалізації програм соціальної консолідації громадян через соціальні мережі. Матеріали дисертації мають цінність для вдосконалення освітніх практик, особливо в умовах впровадження технологій електронного навчання, електронної освіти, які базуються на новітніх інформаційно-комунікативних технологіях. Виявлені особливості учасників Інтернет-спільнот дозволяють удосконалити професійно орієнтовану, навчальну, виховну роботу з молоддю. Результати дисертаційного дослідження суттєво розширюють уявлення про структуру і зміст таких навчальних курсів, як «Соціологія інтернету», «Соціологія груп і спільнот», «Соціологія регіонів», «Соціологія управління», «Соціологія освіти», «Соціологія маркетингу».

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. За темою дисертації дисертантом опубліковано 16 публікацій, зокрема 5 статей у фахових виданнях, 2 – у закордонних виданнях, 9 тез наукових конференцій. Усі публікації розкривають зміст дисертації, її основні положення й висновки.

Отримані Д. М. Афанасьєвим наукові результати також повністю відповідають заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер періодичних видань, статей дисертанта, в яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, мають безпосереднє відношення до проблематики, розглянутої в дисертації. Таким чином, дисертація пройшла належну апробацію; вона є

самостійною науковою працею, що має самостійний і завершений характер.

У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Д. М. Афанасьєвим дисертаційного дослідження.

Разом з тим вважаю необхідним виказати певні зауваження щодо змісту дисертації.

1. Дисертант обґрунтовано доводить, що Інтернет-комунікація як феномен інтерактивної взаємодії людей визначає специфіку комунікації в електронному середовищі (с. 102-106). Однак було б доцільно більш глибоко розкрити, як впливає на формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот комунікативне середовище мережі Інтернет? Поняття «інтернет-комунікація» взагалі відсутнє серед ключових слів дисертації.

2. Дисертанту вдалося зробити певний внесок в теорію Інтернет-спільнот. Так, він доповнив типологію Інтернет-спільнот класифікацією за способом формування та реалізації соціального потенціалу спільноти, виділивши спільноти, які формують індивідуальний соціальний потенціал учасників та спільноти, які формують колективний соціальний потенціал структури (с. 70-74). Та чи можливий конфлікт між спільнотами егоцентричного типу та спільнотами альтруїстичного типу і за яких умов? Які з цих типів спільнот найбільш життєздатні щодо практик Закарпаття, виходячи з історичних, ментальних тощо характеристик мешканців цього регіону України?

3. Значну увагу дисертант приділяє поняттю «соціальний потенціал» (розділ 2), розкриває соціальну значимість соціального потенціалу спільнот (с. 87). У той же час бажано було б більш чітко визначити, тобто навести аргументи з приводу того, що «соціальний потенціал» є окремою, самостійною проблемою щодо аналізу Інтернет-спільнот (так вважає дисертант). У яких соціальних практиках Закарпатської області соціальний потенціал Інтернет-спільнот є найбільш проблемним з точки зору його формування й реалізації?

4. Дисертант виявив три групи факторів, що гальмують процеси формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (розділ 3). Разом з тим цікаво знати його думку щодо того, як враховувати, вимірювати засобами соціології комунікативні бар'єри і ризики, з якими стикаються учасники Інтернет-спільнот в умовах турбулентних реальних соціальних відносин і відносній замкнутості Інтернет-простору. Цей аспект проблеми відсутній у завданнях, які поставлено дисертантом, однак він відображає саме соціальну сутність і відмінність Інтернет-спільнот. Адже наразі почалося формування соціально-комунікативного простору, що не має аналога в минулому досвіді людства. Все більша кількість соціальних практик починає переміщатися в простір мережі Інтернет: *електронний уряд, електронна освіта, електронний банк*. У Інтернеті через комунікації можна зробити покупки, заробити гроші, знайти роботу, помолитися, вийти заміж, отримати диплом і проголосувати за улюбленого політичного лідера, практично не відходячи від клавіатури комп'ютера з доступом в онлайні.

5. Досить амбітною метою видається мені думка дисертанта, висловлена в обґрунтуванні ним актуальності свого дисертаційного дослідження: «Існує нагальна потреба вивести теорію Інтернет-спільнот на рівень, що не

поступається за якістю теорії класів або теорії соціальних груп» (с. 1). Якість теорії класів в сучасних умовах якраз і викликає чимало питань, бо існуючі теорії не дозволяють адекватно описати класову структуру постіндустріальних суспільств. Однак варто вітати високу вимогливість дисертанта до якості і рівня нової спеціальної соціологічної теорії, яку він успішно доповнив новим знанням.

Це побажання дисертанту у подальших наукових розвідках від офіційного опонента. Вказані зауваження, як зазначено вище, не знижують високої оцінки дисертаційної роботи Д. М. Афанасьєва, яка має самостійний і завершений характер, містить нові науково обґрунтовані результати у галузі соціологічної науки, що розв'язують важливу наукову і науково-прикладну проблему, пов'язану з розвитком соціології інтернету, з впровадженням в практику діагностичної технології – визначення особливостей формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот.

Наукова обґрунтованість, теоретична і практична значущість отриманих результатів дають підстави вважати, що дисертація «Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі Закарпатської області)» вирішує заявлене наукове завдання і відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, до кандидатських дисертацій, а її автор Афанасьєв Дмитро Миколайович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та
соціальних комунікацій Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна

Л. М. Хижняк

Підпис Л. М. Хижняк засвідчую:

Учений секретар
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Н. А. Вінникова

21 квітня 2017 року